

УДК 821.161.2-92.09

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЕМІКИ З МИХАЙЛОМ ДРАГОМАНОВИМ)

Тищенко К.А., Сватко А.Д.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено діяльність Агатангела Кримського як політичного публіциста. Розглянуто питання про пошук його політичних орієнтирів. Національну ідентичність Кримського проаналізовано на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим. Вивчено еволюцію політичних поглядів, їх реалізацію в доробку відомого українського діяча. Визначено вплив розвідок Кримського на українську інтелектуальну історію. **Ключові слова:** політичні погляди, національна ідентичність, політична еволюція, націоналізм, патріотизм.

Постановка проблеми. Агатангел Кримський – важлива постать в українській інтелектуальній історії. Його наукові праці вражають кількістю та різноманітністю. Через подиву гідну активність автора в багатьох галузях знань (орієнталістика, славістика, література, публіцистика, націоналізм тощо) надзвичайно важко цілісно вивчити спадщину дослідника. Водночас багатоплановий аналіз життєвого та творчого шляху Кримського як всесвітньо відомого вченого-сходознавця, видатного громадського діяча, поета, письменника, перекладача, палкого патріота України є вкрай необхідним для сучасної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі попередні спроби вивчення доробку Кримського виявилися неповними з різних причин. Зокрема, дослідники його художніх творів ніколи не розглядали їх у контексті сходознавчої діяльності автора. Водночас багато лінгвістичних дослідників писали про Кримського як про мовознавця, не розглядаючи його літературну діяльність та її роль у контексті української літератури. Про те, що вчений, окрім наукових і літературних, мав ще й політичні ідеї майже не згадувалося.

Ім'я Агатангела Кримського довгий час перебувало поза відомою українською інтелектуальною та політичною історією. Політичні погляди Кримського, його націоналізм, артикульований у численних листах, статтях і ненадрукованих творах, залишався найтемнішою частиною його біографії. Про це було мало відомо і ще менше написано. Відомо, що Кримський як українець,

орієнталіст і письменник перевершив Кримського – політичного публіциста. Водночас з'ясування цієї проблеми сприятиме кращому розумінню постаті Кримського, а також поширить знання про українську інтелектуальну історію.

Тези про можливе місце Кримського серед політичних діячів та мислителів містять розвідки Л. В. Матвеевої, Е. Г. Циганкової, С. Павличко та ін. [10, 11]. На сьогодні питання про пошук його політичних орієнтирів розкрито лише в загальних рисах. Це зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження діяльності Агатангела Кримського як політичного публіциста. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути питання про пошук політичних орієнтирів автора; 2) проаналізувати формування його національної ідентичності на матеріалі полеміки з Михайлом Драгомановим; 3) вивчити еволюцію політичних поглядів Кримського, їх реалізацію в доробку відомого українського діяча.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, Кримський був українцем не за походженням, а за свідомим вибором. Він створив свою українську ідентичність власними руками, точніше, власними інтелектуальними зусиллями і почуттями [11, с. 217]. Ця ідентичність має обмаль «генетичних», «кровних» підстав. Сам Кримський стверджував, що «у мені й кровинки української немає: мати моя – українська полька, а батько – білорус...Я родився і виріс на Україні та й українізувався» [5, с. 59].

Формування національної ідентичності Кримського відбувалося поступово під впливом низки важливих факторів. Так, перша стадія його самоукраїнізації характеризується знайомством з рідною мовою, носієм якої є український народ, зокрема селяни [11, с. 218]. Ця стадія не могла бути глибокою, бо навіть ті люди, які розуміли та знали українську мову, не мали чітко окреслені політичні орієнтири. Саме тому друга – інтелектуальна й політична фаза самоукраїнізації – створила Кримського [там же]. Вона бере свій початок з навчання автора в Києві, у Колегії Галагана. За словами С. Павличко, колегіат Кримський почувався мужиком, бідняком, а відтак українцем. Якщо Антонич, як відомо, вважав, що українське – це демократичне, не організоване владою і навіть таке, що не потребує структуризації державою, то хід міркувань молодого Кримського йшов від протилежного: демократичне, мужицьке – отже, українське [там же].

Зауважимо, що Агатангел Кримський не був причетний до діяльності Київської Громади і не зазнав прямого впливу Київського університету того часу. Водночас серйозний академічний вплив на нього справив Павло Житецький, який у час навчання колегіата Кримського давав молоді «українофільської» орієнтації такі поради, як: «Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними вченими й пишть свої праці по-українському. Тоді поневолі й чужі вивчатимуть українську мову, щоб знайомитися з вашими працями...» [1, с. 72].

У формуванні політичних поглядів Кримського значну роль відіграли Іван Франко й Михайло Павлик, які були організаторами Русько-Української радикальної партії (1890). В історії українського політичного руху це була епохальна подія.

Також на вибір політичного шляху Кримського великий вплив мали праці Михайла Драгоманова. Спочатку ідеї Драгоманова він характеризував як «нове світло осіяло» [5, с. 65]. Проте згодом Кримський критикував Драгоманова за брак націоналізму, зокрема у своїх листах до Бориса Грінченка. Це листування відіграло надзвичайну роль у політичному становленні Кримського, ставши своєрідною лабораторією його радикалізму [11, с. 222]. Грінченко вважав Кримського борцем за національну й народну справу, в свою чергу останньому потрібен був товариш і порадник. Листи до Грінченка допомагали поставити конкретні запитання й знайти на них відповіді. Політичний світ України кінця XIX ст. був хоч і дуже великим, проте хаотичним і незрозумілим. Кримський намагався розібратися в різних політичних платформах, а це було не так легко. Пізніше він згадуватиме, що 1890 року «опинився в хаосі вражін» [8, с. 321].

Отже, Кримський шукав платформи і вагався між табором патріотів-народовців і радикалів та послідовників Драгоманова. Він не міг зробити остаточного політичного вибору, тож зав'язав контакти і листування з обома таборами [11, с. 223].

Як ми вже зазначали, Драгоманов мав великий вплив на формування національної ідентичності Кримського, його патріотизму. Водночас молодий Агатангел Кримський в одному з перших своїх друкованих виступів (1890) відкрито

вступає в полеміку з Драгомановим. Зокрема, Кримський привертая увагу Драгоманова до російської нетерпимості щодо українських питань [8, с. 325]. У відповідь Драгоманов зазначив, що Кримський – людина щира, але погано інформована [11, с. 227]. Згодом А. Кримський сприйняв ці слова й у черговому листі оголосив, що цілком приймає драгоманівську платформу [там же]. Однак на цьому полеміка з Драгомановим не завершилася. Пізніше Кримський виступав з рецензіями на окремі публікації Драгоманова, дебатуючи з ним щодо ідей націоналізму.

Зазначимо, що його згода з твердженнями Драгоманова не була цілковитою. Так, у дискусії між Грінченком і Драгомановим (1892-1893) Кримський став на бік Грінченка. Безперечно, Кримський уважно стежив за цією полемікою та запозичив низку тверджень як у Грінченка, так і в Драгоманова. Водночас позиції Грінченка імпонували йому більше. У своїх листах Грінченко охоплював традиційне для свого політичного мислення коло питань, зокрема розуміння національної самосвідомості. Саме з цього приводу і виникла полеміка з Драгомановим. На думку Драгоманова, «фатальний поділ між вільнодумним і просвітним європейством і українським етнографічним патріотизмом» існує й досі [2, с. 162]. Зрозуміло, що до першої групи належав Драгоманов, а до другої – Грінченко [11, с. 229].

Черговим приводом для дискусії стало порушене Драгомановим питання про те, чи варто свідомим українцям друкувати свої роботи у виданні «Зоря» (1893). Ще раніше Кримський у листі до Левицького писав: «...спільна робота з драгоманівцями для нас можлива і корисна» [7, с. 31]. Його платформа – це консолідація всіх сил. Тому Кримський відразу дав позитивну відповідь, аргументуючи свою позицію тим, що «Зоря» може будити національну свідомість на сході України, до того ж це видання може об'єднати українців різних партій. У відповіді Кримському Драгоманов прокоментував свою оцінку «Зорі», наголошуючи, зокрема, на низькому рівні творів у цьому виданні та внутрішній цензурі. Також Драгоманов скористався можливістю зробити деякі політичні уточнення. Наприклад, на його думку, Кримський неточно вжив термін *народовці* в значенні *демократи*.

Без сумніву, політичні погляди Драгоманова відіграли важливу роль у формуванні національної ідентичності Кримського. Агатангел Кримський не тільки активно стежив за діяльністю Драгоманова, приймав і розвивав його ідеї, а й часом відкрито полемізував з ним. Відомо, що і Драгоманов в різний час і з різних причин критикував Кримського. Проте останній відгукнувся на звістку про смерть Михайла Драгоманова розпачливим листом. Крім того, Кримський надрукував некролог Драгоманову в «Етнографіческом обозрении» (1895), де сформулював політичні погляди та деякі риси націоналізму відомого українського діяча.

У своїх політичних пошуках Кримський намагався визначити модель націоналізму. Він детально аналізував історичний і культурний розвиток українців, насамперед галичан, у XIX ст. [4, с. 1]. Також характеризував різні партії та політичні утворення, згадував, зокрема, Дра-

гоманова та його погляди. Кримському хотілося з'єднати всі плідні засади того часу в одне політичне ціле.

Зауважимо, що Кримський мав чітку позицію в питаннях мови. Він стверджував, що українець, який обстоює національну ідею, повинен розмовляти лише українською мовою [там же, с. 20]. Водночас Кримський прекрасно розумів, що ставлення до мови є хоч і вкрай важливим компонентом націоналізму, однак не єдиним [11, с. 231].

В одному з листів до Грінченка Кримський детально розглянув поняття *націонал* і *націоналіст*. За його словами, *націонал* – це національний демократ чи демократичний націоналіст, у політичній поведінці якого Кримський підкреслював раціональну мотивацію, а *націоналіст* по суті ірраціональний і потенційно недемократичний [6, с. 89].

Кримський інтуїтивно розумів вузькість і недосконалість тогочасних визначень понять *нація* та *національність*, про що не тільки листувався з Грінченком [там же], а й опублікував низку публіцистичних нарисів.

Політичні мотиви чітко простежуються і в наукових статтях, рецензіях Кримського. Насамперед це стосується його публікацій з фольклору та етнографії, які мали певне значення для поширення українських наукових дискурсів.

Питання про особисту національно-культурну належність як ученого було вкрай важливим для Кримського. Його філологічні праці завжди мали політичний акцент або підтекст: українська мова є окремою слов'янською мовою зі своєю історією та всіма відповідними атрибутами окремої мови [11, с. 244].

Націоналізм для Кримського – це насамперед форма свободи. Водночас образ України, або засади націоналізму, у його оповіданнях не завжди чітко окреслені. Національний наратив був головним проектом української літератури до Кримського. Оповідання Кримського символізували як невдоволення тим національним наративом, що склався на початку 90-х років XIX ст., так і його концептуалізацію. Нація не просто має отримувати й виробляти голос у романі, оповіданні, поемі. Як стверджує С. Павличко, Кримський відчував потребу в націоналістичному наративі, у якому і література, і націоналізм модернізуються [11, с. 255].

Як бачимо, молодий Кримський з ентузіазмом пристав до низки тих українських письменників та політиків, які боролися за українську національну справу. Його активність не залишилася непоміченою, а публікації та листи не минули даремно. Кримського сприйняли та прийняли до свого кола І. Франко, Б. Грінченко і навіть М. Драгоманов. Водночас сам Кримський не припиняв писати на політичні теми та знаходився між різними політичними таборами. Його роботи вирізнялися ясністю політичного бачення та чіткістю політичних формулювань. Спостерігаємо певну еволюцію політичних поглядів Кримського. Націоналіст не за походженням, а за переконаннями – Кримський починав з національного народ-

ництва. Згодом під впливом Франка, Драгоманова, Павлика він став прихильником націоналізму, позначеного широтою ліберальних і демократичних поглядів. На думку С. Павличко, Кримський був максималістом і радикалом, тому погляди Драгоманова він ніколи не приймав цілком. З цієї ж причини Кримський ніколи повністю не прийняв погляди Франка та його соціалізм [11, с. 260].

Аналіз наукової літератури показав, що особистісну політичну позицію зрілого Кримського можна інтерпретувати як «мовчущий радикалізм» [там же]. Проте він продовжував сміливо висловлюватися на політичні теми, вивчати політичні питання, намагався виробити модерну концепцію націоналізму. На початку XX ст. Кримський розмірковував над визначенням сучасного українства або теоретичними засадами модерного націоналізму. На жаль, з невідомих причин залишилася незавершеною його праця «Что такое современное украинство?» [9]. Без сумніву, книга мала бути теорією нації взагалі й обґрунтуванням доцільності українського націоналізму зокрема. Також були зазначені перспективи його розвитку.

Як і раніше в політичних висловлюваннях Кримського знаходимо вплив концептуальних ідей Драгоманова. Його праці були методологічною основою для Кримського. Водночас у питанні незалежності української нації знов спостерігаємо полеміку між відомими діячами. Так, Драгоманов бачив два варіанти незалежності: «Незалежність певної області і нації може бути досягнута або повним відокремленням її у власну державу (сепаратизм), або відгородженням її самоуправління без цього відокремлення (федералізм)» [3, с. 253]. Драгоманов виступав прибічником федералізму, у той час як Кримському була близька ідея сепаратизму [11, с. 265].

Також праці Драгоманова стали авторитетним джерелом для Кримського в розв'язанні питання про те, що таке *нація*, *націоналізм*. Усебічно розкрити сутність цих понять було не так легко. Кримський як ерудована й освічена людина шукав відповіді, намагався знайти найголовніші ознаки нації. Він вважав, що «у кожного народу існує своєрідне духовне обличчя», а основа культурної своєрідності – це мова [9, с. 7-8].

Висновки і пропозиції. Виходячи з вищезазначених фактів, можна зробити висновок про те, що Агатангел Кримський був не тільки відомим ученим, а й видатним громадським діячем і палким патріотом України. Він знаходився в постійному пошуку політичних орієнтирів. З часом його політичні погляди зазнали еволюції від національного народництва до модерного націоналізму. Важливу роль у формуванні національної ідентичності Кримського зіграла його полеміка з Михайлом Драгомановим. Без сумніву, праці Драгоманова стали авторитетним джерелом для Кримського.

Перспективи подальшого розвідок ми вбачаємо в усебічному аналізі оточення, а також тієї політичної й соціальної атмосфери, у якій жив Кримський, що дозволить по-новому оцінити цю дивовижну, одну з найвеличніших постатей української інтелектуальної історії.

Список літератури:

1. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації: XIX–XX століття [Навч. посібник] / Ярослав Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
2. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну / М. Драгоманов // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / упорядник А. Жуковський. – Київ: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 286 с.
3. Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократия / М. П. Драгоманов // Собрание политических починений М. П. Драгоманова. – Париж: ред. «Освобождения», 1905. – Т. 1. – С. 253.
4. Кримський А. Ю. Лекція про культурний розвиток і національний рух на Галичині [Машинопис. 1891] / А. Ю. Кримський // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 1. Од. зб. 22407. Арк. 1-24.
5. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 17 червня 1892 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 59-65.
6. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до Б. Грінченка від 18 серпня 1892 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 89.
7. Кримський А. Ю. Лист А. Кримського до В. Левицького від 2(14) жовтня 1891 р. / Кримський А. Ю. // Кримський А. Ю. Твори: в 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 31.
8. Кримський А. Розвідки, статті та замітки / А. Кримський. – К., 1928. – С. 321-323.
9. Кримський А. Что такое современное украинство? Научное исследование. Нач. XX в. [Машинопис. 1905] / А. Кримський // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Ф. 36. Од. зб. 660. Арк. 7-8.
10. Матвеева Л. В. А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук: вибране листування / Л. В. Матвеева, Е. Г. Циганкова. – К.: АТ «Обереги», 1997. – 172 с.
11. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К.: Основи, 2001. – 328 с.

Тищенко Е.А., Сватко А.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ АГАТАНГЕЛА КРЫМСКОГО (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛЕМИКИ С МИХАИЛОМ ДРАГОМАНОВЫМ)

Аннотация

В статье исследована деятельность Агатангела Крымского как политического публициста. Рассмотрен вопрос о поиске его политических ориентиров. Национальная идентичность Крымского проанализирована на материале полемики с Михаилом Драгомановым. Изучена эволюция политических взглядов, их реализация в наследии известного украинского деятеля. Определено влияние научных трудов Крымского на украинскую интеллектуальную историю.

Ключевые слова: политические взгляды, национальная идентичность, политическая эволюция, национализм, патриотизм.

Tyshchenko K.A., Svatko A.D.

Donbass State Pedagogical University

THE NATIONAL IDENTITY OF AGATANGEL KRYMSKYI (ON THE BASIS OF THE MATERIALS OF POLEMIC WITH MYKHAILO DRAGOMANOV)

Summary

The article explores the activity of Agatangel Krymskyi as a political publicist. The issue of his political directions search is considered. Krymskyi's national identity is analyzed on the basis of the materials of polemic with Mykhailo Dragomanov. The evolution of political views and their fulfillment within a scientific heritage of the famous Ukrainian researcher are studied. The impact of Krymskyi investigation on Ukrainian intellectual history is defined.

Keywords: political views, national identity, political evolution, nationalism, patriotism.